

ПРИВАТИЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВИВЕДЕННЯ ЕКОНОМІКИ З КРИЗОВОГО СТАНУ

А. М. Кругляк,
аспірант, Приазовський державний технічний університет

Дана стаття ставила за мету обкреслити процес приватизації, як систему відносин по зміні форми власності на засоби виробництва з державної на приватну (у тому числі індивідуальну, пайову, акціонерну) під безпосереднім впливом державних органів. Приватизація в цій статті розглядається як основний етап виводу економіки з кризи та початку антикризового управління.

This article put the purpose to expose the process of privatization, as system of relations on the change of form a property on capital goods from state on private (including individual, ration, joint-stock) under direct influence of public organs. Privatization in this article is examined as the basic stage of conclusion of economy from a crisis and beginning of anticrisis management.

МЕТА СТАТТІ

Виходячи з наукової та практичної актуальності теми і спираючись на результати вивчення окремих її аспектів у світовій та національній економічній літературі, метою цієї роботи є дослідження приватизації, як процесу роздержавлення економіки з метою залучення інвестицій та виходу з кризи.

ВСТУП

На сучасному етапі становлення сучасної ринкової економіки актуальною проблемою і досі є впровадження радикальних економічних реформ, які б забезпечували безповоротність ринкової трансформації, посилення ринкових традицій господарювання, підтримку сталого розвитку.

Зміни в економічній структурі суспільства повинні підкріплюватися відповідними перетвореннями у відносинах власності. Ринкова трансформація економіки передбачає роздержавлення і приватизацію як обов'язкові умови реформування, тобто послаблення економічних функцій держави і відповідне посилення господарської самостійності всіх інших суб'єктів господарювання.

В розвинених країнах, де державний сектор не займає пріоритетних позицій, роздержавлення здійснюється у формі приватизації. Україна, не маючи власного проекту зміни управлінської моделі державного сектора економіки з відчуженням майнових прав, запозичила модель усунення монополії держави на власність, узагальнену західноєвропейським терміном "приватизація".

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Розглянемо, як розпочинався та проходив процес приватизації в Україні за роки незалежності.

Процес виведення власності з-під контролю держави розпочався в Україні, коли країна ще була республікою у складі СРСР. Прийняття законів "Про індивідуальну трудову діяльність" (1986) і "Про кооперацію у СРСР" (1988) дозволили розвиватися малому приватному бізнесу та кооперативам. Ці кооперативи, організовані при підприємствах, часто використовувались у ролі каналів виведення активів із об'єктів державного сектора. Закон "Про державне підприємство", прийнятий у 1988 року, передав за

трудовам колективом у найм майно підприємств. Керівники останніх, виступаючи у ролі представників колективу і використовуючи свою близькість до партійно-господарської номенклатури, отримали можливість управляти державною власністю і використовувати її у своїх інтересах.

Офіційно процес приватизації в Україні як захід, спрямований на усунення монополії держави на власність, скорочення державного сектору та утворення багатуокладної економіки, почався 1992 року. Одним з перших його кроків був прийнятий у червні закон "Про приватизацію державного житлового фонду", що дозволив мешканцям будинків отримати у приватну власність квартири. У 1994 року Президент України прийняв Указ № 56 "Про єдину систему органів приватизації у Україні", згідно з яким почала складатися система українських органів приватизації на чолі з Фондом державного майна (ФДМУ). У тому ж 1992 році було ухвалено Закон "Про приватизацію майна державних підприємств". Цей Закон передбачав можливість приватизації держмайна на платній основі — за кошти й майнові сертифікати. Також виникла можливість орендувати підприємства з подальшим викупом.

У червні 1993 року почалася підготовка до приватизації великих промислових підприємств. Було прийнято указ Президента "Про корпоратизацію підприємств", яким регламентувалося перетворення середніх і великих державних підприємств, навіть закритих акціонерних товариств, більш 75% статутного фонду яких знаходилося у державній власності, у відкриті акціонерні товариства. Корпоратизації підлягали підприємства, балансова вартість основних фондів яких, станом на 1 січня 1993 року становила не менше 20 млн крб. У 1995 році в готівковий обіг вводяться іменні приватизаційні майнові сертифікати (ПМС), за допомогою яких громадяни, що не використали своє право на отримання частки держмайна, могли це зробити. Крім цих сертифікатів, існували ще компенсаційні сертифікати, отримані як компенсація за зниклі в Ощадбанку або Держстраху грошові вклади. Фізичні і юридичні особи отримували акції підприємств, що приватизуються на сертифікаційних аукціонах. Всі ці заходи проводилися із єдиною метою — стабілізувати ситуацію в економіці та на підприємствах шляхом залучення інвесторів до модернізації виробництва,

втілення нових стандартів якості під час випуску продукції, впровадження енергозберігаючих технологій. Створення умов для залучення приватних інвестицій у виробничий сектор було одним з завдань приватизації. Оскільки для приватного інвестора зазвичай немає сенсу вкладати свої гроші без відповідного переходу прав власності, а комерційні банки, які позбавлені права кредитувати державні підприємства під заставу основних фондів, обмежуються короткостроковими позиками, що гарантовані запасами продукції чи матеріалів, то на частку державного сектору залишаються бюджетні інвестиції та самоінвестування. У розвинутій ринковій економіці це ставить державні підприємства у суттєво гірші умови по відношенню до їхніх приватних конкурентів, адже останні додатково можуть користуватися також довгостроковими кредитами, емітувати облигації та залучати додатковий капітал на фондовому ринку. В українській економіці наразі домінує самоінвестування, а інші джерела інвестиційного капіталу відіграють набагато скромнішу роль. Чи сприяє приватизація покращенню якості та кількості інвестицій за таких умов?

Розглянемо певні досягнення процесу приватизації, що вже є на сьогодні.

За даними Державного комітету статистики, з 1992 року форму власності України змінили майже 90,5 тис. підприємств, тобто було здійснено досить масштабний процес приватизації. Він стосувався передусім промисловості, де станом на 1 січня 2007 року у державній власності залишилося біля 15% підприємств. Сьогодні недержавний сектор є у всіх сферах економічної діяльності. Частка приватного сектору становить в середньому 60% — від 40% у виробництві електроенергії, до 98—99% у хімічній та легкій промисловості.

Результати процесу приватизації сьогодні оцінюються неоднозначно. З одного боку, виконані головні завдання масової приватизації — стимулювати прискорений розвиток недержавного сектору економіки; сформувати з урахуванням найактивніших соціальних сил клас приватних власників, що забезпечить модернізацію виробництва та ефективне використання матеріальних, трудових ресурсів. Поява нових приватних власників стала однією з чинників подолання глибокої кризи 90-х років. За 2000—2007 рр. реальний ВВП в Україні виріс на 58,4%, обсяг продукції промисловості — на 82,2%, сільського господарства — на 43,5, експорт товарів та послуг — більш ніж на 100%, доходи населення майже на 200,0%; вартість основних засобів економіки протягом 2000—2007 рр. збільшилася майже на 70,0%. Наявність позитивних тенденцій підтверджується поступовим підвищенням інвестиційних рейтингів країни, хоч і повільним, але просуванням їх у рейтингах міжнародної конкурентоспроможності Давоського економічного форуму, рейтингу розвитку ООН. З іншого боку, відзначаються й недоліки, негативні наслідки процесу. Через широкомасштабну сертифікатну (ваучерну) приватизацію мільйони громадян України, всупереч сподіванням, відмовлялися стати реальними власниками. Більшість із більш як 19 млн акціонерів були власниками лише номінально, оскільки, беручи участь у сертифікатному аукціоні та одержуючи цитату з протоколу про її результати, вони надалі навіть не оформляли право власності на акції. Таким чином не вирішена до кінця одна з головних цілей приватизації — створення масового власника. Майже 7,8 млн грома-

дян України відмовилися від участі у сертифікатній приватизації. Більшість тих, хто здобув акції та формально є власником, часто не мають доступу до установчих документів, або ж мають недостовірну інформацію про те, що коїться на підприємстві. Несформовано значущий прошарок малого та середнього підприємництва, що у розвинених країнах є фундаментом формування великої власності та у найбільшій мірі сприяє становленню середнього класу, культури приватної власності, громадянського суспільства. Так, на початок 2008 року в Україні було лише 307 тис. підприємств, тобто 64 на 10 тис. населення, що на порядок нижче, ніж в країнах з розвинутою економікою (500—700 підприємств на 10 тис. населення).

Частина продукції підприємств у загальних обсягах виробництва (робіт, послуг) України не перевищує 15%, тоді як у розвинених країнах — 50—60%. Приватизація не стала також потужним джерелом надходжень до державного бюджету, отже, і суттєвою фінансовою підтримкою соціально-економічного розвитку. Бюджет України за 17 років одержав лише понад 40 млрд гривень, та пояснюється тим, що приватизація здійснювалася часто тіншовими, а то й кримінальними методами. Недоліки цього процесу органічно пов'язані із вадами функціонування державного управління, з поширеною у її середовищі корупцією. У процесі здійснення тіншових операцій корупція не просто додатковим податком бюрократії на підприємництво, а формою селекції приватного капіталу.

Така ситуація є причиною як низької інвестиційної привабливості України, так і обмеженої її інвестиційної присутності на зовнішніх ринках. За даними Державного комітету статистики України, станом на 1 липня 2008 року в Україну надійшло 29,5 млрд дол. прямих іноземних інвестицій, або близько 640 дол. на душу населення. Якщо порівнювати з нашими найближчими сусідами, то аналогічний показник у Чехії сягає більш ніж 4000 дол., Угорщини — 2400, Польщі — 1000, Росії — 820 дол.

Як ми бачимо з таблиці 2, тільки з 2005 року почався стабільний приріст інвестицій в Україну. Треба відмітити, що в останній час багато інвестицій йде вже з України в економіку інших держав, що пояснюється участю України в глобальній економіці.

Розглянемо також залежність основних показників промисловості від форми власності.

Представимо дану інформацію на діаграмі.

Таким чином, ми можемо побачити, що роздержавлення дало змогу підприємствам залучити приватний капітал для виходу з кризи, реформування та нарощування обсягів виробництва.

Але ж ще й зараз дійсна практика надання у непрозорий, економічно необґрунтований спосіб різноманітних пільг окремим суб'єктам господарювання. Це не лише при-

Таблиця 1. Основні показники розвитку малих підприємств

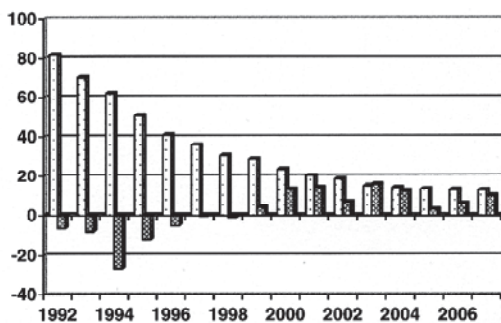
Рік	Кількість малих підприємств, одиниць	Кількість малих підприємств у розрахунок на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	Середньорічна кількість зайнятих працівників на малих підприємствах, тис. осіб	Середньорічна кількість працівників в на малих підприємствах, тис. осіб	Частка найманих працівників на малих підприємствах у загальній кількості найманих працівників на підприємствах-суб'єктах підприємництва	Частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, робіт, послуг
2000	217930	44	1730,4	1709,8	15,1	8,1
2001	233607	48	1818,7	1807,6	17,1	7,1
2002	253791	53	1932,1	1918,5	18,9	6,7
2003	272741	57	2052,2	2034,2	20,9	6,6
2004	283398	60	1978,8	1928,0	20,2	5,3
2005	295109	63	1890,4	1834,2	19,6	5,5
2006	307398	66	1816,6	1746,0	19,0	4,8

**Таблиця 2. Прямі інвестиції
(на початок року; млн дол. США)**

	Прямі іноземні інвестиції в Україну	Прямі інвестиції з України
1995	483,5	20,3
1996	896,9	84,1
1997	1438,2	97,4
1998	2063,6	127,5
1999	2810,7	97,5
2000	3281,8	98,5
2001	3875,0	170,3
2002	4555,3	155,7
2003	5471,8	144,3
2004	6794,4	166,0
2005	9047,0	198,6
2006	16890,0	219,5
2007	21607,3	243,3
2008	29489,4	

Таблиця 3. Залежність основних показників промисловості від форми власності (ОВ — обсяг виробництва)

	Доля державних та комунальних підприємств в ОВ, %	Темпи росту ОВ, %
1992	81,8	-6,4
1993	70	-8
1994	62	-27
1995	50,8	-12
1996	41	-5,1
1997	36	-0,3
1998	30,5	-1
1999	28,6	4
2000	23,4	13,2
2001	20,5	14,2
2002	18,6	7
2003	15	15,8
2004	14,2	12,5
2005	13,5	3,1
2006	13,1	6,2
2007	12,9	10,2

□ Доля державних та комунальних підприємств в ОВ, %
■ Темпи росту ОВ, %

Діаграма 1. Залежність основних показників промисловості від форми власності (ОВ — обсяг виробництва)

водить до втрат державного бюджету, а й перекидає конкурентні відносини та слугує потужним чинником впливу на підприємництво. Не створено повноцінний фондовий ринок, що унеможливає перерозподіл власності ринковими методами і більше того, є чинником підриву стабільності фінансової системи України. Узагальнюючи наведене, можна стверджувати: внаслідок охарактеризованого процесу не сталося головне — відділення бізнесу від втручання влади. Бізнес, власність залишаються переважно залежними від держави, діючої системи влади, окремих посадових осіб. Симптом цього — високий рівень корупції, переплетення інтересів представників владних і бізнесових структур. Наслідки — гальмування становлення цивілізованих ринкових відносин, істотного підйому добробуту населення, формування як середнього класу, так і громадянського суспільства на Україні. Тому для переходу української економіки до розвитку в якості європейської ринкової моделі треба розв'язати проблеми легалізації власності і капіталів, що у значній мірі лежить у політичній площині.

РЕЗУЛЬТАТИ

Розглянувши проблеми, що супроводжують приватизаційні процеси в Україні, визначимо пріоритетним завданням для подальшої приватизаційної політики забезпечення суспільної довіри до приватизаційних процесів. Це дозволить уникнути в подальшому небезпеки поновлення дискусій щодо правомірності укладення приватизаційних угод, які вже завдали суттєвого негативного впливу на інвестиційний імідж України. З цією метою в політиці щодо приватизації необхідно зробити акцент на:

- відкритому й зрозумілому формулюванню стратегії приватизації в загальному контексті стратегії розвитку економіки України;
- забезпеченні прозорості та аргументованості політичних рішень щодо приватизації ключових підприємств національної економіки;
- відкритій системній протидії будь-яким способам тінювого відчуження об'єктів державної власності;
- забезпеченні прозорості процесів приватизації та їх системного моніторингу.

Реалізація наведених стратегічних орієнтирів вимагає пошуку оптимальних економіко-правових та політико-організаційних механізмів приватизації, які дозволять вивести на перший план при її здійсненні завдання структурної модернізації національної економіки, підвищення продуктивності використання національного ресурсного потенціалу, формування ефективних власників, зміцнення конкурентоспроможності національної економіки, забезпечити перехід від стихійного зменшення частки державної власності до регульованого розвитку приватного сектору економіки. З цією метою методологія наступної приватизації має ґрунтуватися на наступних основних напрямках:

- прийняття довгострокової Програми приватизації, яка визначатиме перелік підприємств, призначених для приватизації, умови передприватизаційної підготовки, терміни, умови та механізми приватизації, необхідність розробки спеціальних законів про особливості приватизації, яка враховуватиме сучасні реалії та відповідатиме поточній ситуації;
- здійснення приватизації державних підприємств на підставі інвестиційних зобов'язань в економічній та соціальній сферах із запровадженням жорсткого контролю та майнової відповідальності за дотримання цих зобов'язань, що мають передбачатися спеціальною приватизаційною угодою, яка укладається на довгостроковий період (5—10 років);
- перехід до індивідуальної приватизації стратегічно важливих підприємств на підставі окремих законів,

які передбачають комплекс приватизаційних зобов'язань, механізми приватизації та напрями використання надходжень від приватизації;

— розробка та впровадження ефективного, прозорого та зрозумілого механізму контролю за виконанням інвестиційних та соціальних зобов'язань на приватизованих об'єктах;

— цільове (для підтримки пріоритетних галузей, стратегічних виробництв, інноваційних та наукових програм) використання коштів, отриманих від приватизації державного майна;

— формування реального правового механізму повернення майна в держану власність в разі невиконання інвестором приватизаційної угоди, окрім форсмажорних обставин, з визначенням вартості компенсації коштів на основі реальних потоків капіталів;

— створення безпосередніх державних гарантій неможливості реприватизації з будь-яких інших мотивів, окрім невиконання приватизаційної угоди, а також встановлення скороченого терміну позовної давності за справами щодо законності приватизації;

— розширення повноважень Фонду державного майна у сфері забезпечення ефективності та прозорості приватизаційного процесу, контролю над виконанням інвестиційних зобов'язань.

Належний стратегічний системний ефект приватизації як засобу модернізації інституційної системи країни визначальним чином залежить не лише від коректного проведення самого приватизаційного процесу, але й від низки постприватизаційних чинників, серед яких найголовнішими є наступні.

1. Стратегічна орієнтованість спрямування коштів, одержаних від приватизації. В ході реалізації "нової хвилі" приватизації в Україні має бути забезпечено спрямування переважної частки отриманих коштів на інвестування в модернізацію національної економіки. Відтак необхідне виділення в рамках Зведеного бюджету відокремленого Бюджету розвитку, до якого слід вивести всі інвестиційні видатки бюджету, а також зараховувати переважачу часту (не менше 75 %) надходжень від приватизації.

На сучасному етапі в Україні спостерігаються протилежні тенденції. За відсутності затвердження Верховною Радою Програми діяльності КМУ та Програми соціально-економічного розвитку на 2008 рік гарантії інвестиційного спрямування отриманих коштів практично відсутні. Більш того, згідно зі Статтею 79 Закону України "Про Державний бюджет на 2008 рік..." надходження від приватизації державного майна понад визначені на рік обсяги (загалом 8,9 млрд грн.) мають спрямовуватися на додаткову компенсацію громадянам втрат від знецінення грошових заощаджень, а відтак — безпосередньо на поточне споживання.

2. Вжиття заходів щодо посилення контролю над припливом в Україну короткострокового капіталу з метою уникнення небажаних спекулятивних атак на активи, що приватизуються. В умовах очікуваного посилення припливу в Україну короткострокового позичкового капіталу, а також прямих іноземних інвестицій природним є зростання ревальваційних очікувань, що може спричинитися до збільшення спекулятивної зацікавленості іноземних суб'єктів у гривневих активах, які виставлятимуться на приватизацію. Запобігти залученню до приватизації короткострокових спекулятивних капіталів може посилення жорсткості у висуванні критеріїв щодо учасників приватизаційних конкурсів. Між тим урядом неодноразово висловлювався намір відмови від будь-яких кваліфікаційних вимог до учасників та визначення переможця виключно на основі більшої запропонованої ціни.

3. Сприяння удосконаленню механізмів корпоративного управління, в першу чергу — прийняття ефективно-

го Закону України "Про акціонерні товариства". Становище, яке склалося в цій сфері в Україні сьогодні й характеризується практично повним безправ'ям міноритаріїв при використанні недосконалості законодавства для псевдоправового порушення прав мажоритарних власників, обумовлює украй низьку довіру до вітчизняного корпоративного права. Це гальмує розвиток фондового ринку, перешкоджає поширенню методики приватизації держпідприємств через його механізми, гальмує залучення до приватизації невеликих часток шляхом їх продажу фізичним особам.

4. Запобігання розвитку негативних ефектів постприватизаційної діяльності підприємств. Насамперед йдеться про необхідність запобігання в ході приватизації та санації підприємств руйнуванню соціальної інфраструктури та надмірно різкому перерозподілу соціального навантаження на місцеві бюджети, уникнення зловживання новими власниками монопольним становищем, запровадження системи екологічного аудиту в передприватизаційній та екологічного контролю у постприватизаційний період тощо. На сучасному етапі в Україні відсутня політика реформування системи соціального забезпечення, що спонукає до формування невинувато завищених постприватизаційних соціальних зобов'язань для майбутніх власників. Не сформовано дієвих механізмів регулювання природних монополій, насамперед — процесів тарифоутворення.

5. Підвищення ефективності управління підприємствами, які знаходяться в державній власності. Для компанії, які включено до Програми приватизації, це має забезпечити збереження та підвищення ринкової вартості, а водночас — належне виконання їх стратегічних функцій у передприватизаційний період, а для компаній, які передбачено залишити в держвласності, — забезпечити ефективне і стабільне функціонування в ринковому середовищі.

На нашу думку, реалізація "нової хвилі" приватизації у 2008—2009 рр. можлива лише за умови вирішення зазначених системних проблем. Це має стати одним з визначальних завдань уряду вже у найближчій перспективі.

ВИСНОВКИ

У даній статті розглядаються основні проблеми, які супроводжують процес приватизації, роль приватизації в реформуванні економіки України, її роздержавлення. Ця проблематика є дуже актуальною в Україні в сьогоднішній час для подолання негативних явищ в економіці, таких як розбалансування державного бюджету, повільна модернізація підприємств, брак інвестицій до основних фондів.

Література:

1. Становлення ринкової економіки в країнах Східної Європи — М.: Знання, 1994. — С. 44—62.
2. Економіка перехідного періоду / Під ред. Радаєва В.В., Бузгаліна А.В. — М.: МГУ, 1995. — С. 88—121.
4. Задворочнов Д. Реструктуризація підприємств у державах Східної Європи: досягнення та помилки // Інвестиції плюс. — 2000. — № 2. — С. 45—48.
5. Теорія перехідної економіки / Під ред. д-ра екон. наук В.В. Герасименко. — М.: ТЄІС, 1997. — С. 113—122.
6. <http://www.ukrstat.gov.ua/> — офіційний сайт Держкомстату України.
7. <http://www.me.gov.ua/> — офіційний сайт Міністерства економіки України.
8. Указ Президента України № 56 "Про єдину систему органів приватизації у Україні" від 19.02.1994 р. — <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Закон України "Про приватизацію майна державних підприємств" від 04.03.1992 р. — <http://zakon.rada.gov.ua>.